

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIK XULQINING KELIB CHIQISHIGA SABAB BO‘LUVCHI IJTIMOY OMILLAR

Nazarov Ilxom Alimovich

*malaka oshirish instituti maxsus-kasbiy fanlar
kafedrasida katta o‘qituvchisi podpolkovnik*

Annotsiya: Ushbu maqolada Jinoyatchilik xulqiga ega bo‘lgan bolalar va o‘smirlarning ijtimoiy muhiti sog‘lom xulqli bolalar va o‘smirlar ijtimoiy muhitidan o‘ziga xos tor doiradagi dunyoqarashga egaligi, nizoli vaziyatlar doirasining kengligi, qat‘iy hayotiy pozitsiyaning, kelajakka nisbatan ijobiy qarash, maqsad va intilishlarning yo‘qligi va shu kabi bir qator jihatlar bilan farqlanadi. Quyida biz ushbu jihatlarni kengroq tahlil qilishga harakat qilamiz.

Kalit so‘zlar: voyaga yetmaganlarda jinoyatchilik xulq, nosog‘lom ijtimoiy muhit, g‘ayriqonuniy yo‘l-yo‘riqlar, g‘ayriqonuniy ustanovkalar

Oiladagi nosog‘lom psixologik muhit va oilaviy tarbiyada yo‘l qo‘yilayotgan hamda ta‘lim jarayonida kuzatilayotgan nuqsonlar, bolalar va o‘smirlar yashayotgan mahallalar hayoti, ularning psixologik muhiti voyaga yetmaganlarda jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga o‘z ta‘sirini o‘tkazmasdan qolmaydi.

Ma‘lumki, jinoyatchilik xulqining kelib chiqishi xilma-xil omillarga bog‘liqdir. Shuning uchun uni tadqiq qilish ishlari bu muammoga har tomonlama yondashuvni taqozo qiladi. Shu boisdan voyaga yetmaganlarda jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga ta‘sir etuvchi ijtimoiy muhit va oilaviy tarbiyaning o‘rnini o‘rganish proflaktika inspektorining asosiy fazifasi hisoblanadi.

Voyaga yetmaganlarning jinoyatchilik xulqiga ega bo‘lgan bolalar va o‘smirlarning o‘qish, o‘qishdan tashqari davrlardagi faoliyatlari, oiladagi o‘rni, oilaviy shart-sharoitlari va shu kabi ma‘lumotlardan foydalanildi. jinoiy harakatlari tahlil tahlil qilib boriladi.

Ma‘lumki, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining kelib chiqishi va ijtimoiy muhit o‘rtasida o‘ziga xos ta‘sir doirasi mavjuddir. Ushbu o‘zaro ta‘sir mexanizmi nazarimizda uch xil ko‘rinishda namoyon bo‘ladi.

Birinchidan, nosog‘lom ijtimoiy muhit bilan shaxsning o‘zaro aloqalari o‘smirlarda ijobiy qarashlarning salbiylashuviga olib keldi.

Ikkinchidan, shaxs va nosogʻlom ijtimoiy muhit oʻrtasidagi oʻzaro aloqa kishiga ijtimoiy meʼyorlarga toʻgʻri kelmaydigan muayyan yoʻl-yoʻriqni, xususan gʻayriqonuniy vazifalarni bajarish boʻyicha rollarni taqsim etadi.

Uchinchidan esa, gʻayriqonuniy yoʻl-yoʻriqlar va rollar taqsimoti oʻsmirda asta-sekin ijtimoiy muhit talab va meʼyorlariga nisbatan deformatsiyalashuvning kelib chiqishiga sabab boʻladi. Ushbu deformatsiyalashuv shaxs xulqida oʻziga xos oʻzgarishlarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun ham jinoyatchilik xulqiga ega boʻlgan bolalar va oʻsmirlarning aksariyat qismi ijtimoiy muhitga nisbatan deformatsiyalashuv pogʻonasida boʻladilar.

Oʻsmirlarda ijtimoiy muhitga nisbatan boʻlgan deformatsiyalashuvning yuzaga kelishi va ularda ijtimoiy pozitsiyaning mavjud boʻlmasligi yoki tusatdan yoʻqolishligi (maktabadan haydaliq, oilada nosogʻlom muhitning mavjudligi, ishidan, yaqin kishisidan mahrum boʻlish) oʻz navbatida noqonuniy, noaxloqiy pozitsiyaning shakllanishiga olib keladi. Yaʼni, turli xil gʻayriqonuniy, noaxloqiy guruhlarga qoʻshilish, referent guruhlarning tashkil etilishiga sabab boʻladi. Shu boisdan, jinoyatchilik koʻchasiga kira boshlagan oʻsmir koʻpincha maktabni tashlaydi, oʻzicha ishga kirmoqchi boʻladi, koʻpchiligi esa umuman foydali mashgʻulot bilan shugʻullanmaydi.

Shuning uchun oʻz davrida G.M. Minkovskiy – «ishlamaydigan, oʻqimaydigan bolalar va oʻsmirlar oʻrtasida oʻqiydigan, ishlaydigan bolalar va oʻsmirlarga nisbatan yigirma barobar koʻp jinoyatchilik sodir etiladi» - deb taʼkidlagan edi.

Kuzatishlarimizga qaraganda, oʻrganilgan jinoyatchilik xulqiga ega boʻlgan bolalar va oʻsmirlarning aksariyat qismi ijtimoiy foydali mashgʻulotlarda qatnashmaydi, gazeta, jurnal yoki badiiy adabiyotlar oʻqimaydilar. Shuning uchun ham ularda teatrga tushish, darslik va badiiy kitoblar oʻqish boʻyicha koʻrsatgich darajasi ancha pastdir.

Ushbulardan koʻrinadiki, ijtimoiy foydali mashgʻulot bilan shugʻullanish, kitob, gazeta oʻqish, teatrlarga borish oʻsmirlarda ijtimoiy foydali ijobiy pozitsiyalarning va ustanovkalarining paydo boʻlishiga olib keladi. Aksincha holatlarda esa bolalar va oʻsmirlar xulqida salbiy pozitsiya va ustanovkalarining shakllanishiga imkoniyat yaratiladi. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, ijtimoiy muhit voqea-hodisalari va shart-sharoitlarning oʻsmirlarga taʼsir etishi ular xulq-atvori mazmunini belgilab beradi. Agarda ijtimoiy muhitdagi voqea-hodisalar va shart-sharoitlar oʻsmirga ijobiy taʼsir etsa, oʻsmir xulqida ijobiy xislatlar, aksincha holatlarda esa salbiy xislatlar, gʻayriqonuniy ustanovkalar shakllanadi.

Bizni qiziqtirgan masalalardan yana biri jinoiy xatti-harakatlarni amalga oshirgan bolalar va o'smirlarning ijtimoiy foydali mashg'ulotlar bilan shug'ullanish holati bo'ldi. Voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning statistik ma'lumotlariga ko'ra, jinoiy harakatlarni sodir etgan bolalar va o'smirlarning 52,4 foizi o'qimaydigan va ishlamaydigan, 26,4 foizi o'rta maktabda va 21,1 foizi o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi maskanlarida o'qiydigan bolalar va o'smirlarni tashkil qiladi.

Kuzatishlarimizdan ma'lum bo'lishicha, hech qaerda o'qimaydigan, ishlamaydigan bolalar va o'smirlar voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining yadrosini tashkil qiladi. Jinoiy harakatni sodir etgan bolalar va o'smirlar suhbat jarayonida maktabga bormadim, o'qishni xush ko'rmadim, o'qishga qiziqishim bo'lmadi, darslarni tez-tez qoldirdim, o'qishni tashlaganimdan so'ng o'g'irlik qila boshladim,

O'zimning ahmoqligim tufayli qamoqqa tushdim va boshqa shu singari afsus va nadomatli gaplarni ta'kidlashlari, ijtimoiy foydali mashg'ulotlar bilan shug'ullanmaslik holati bolalar va o'smirlarda jinoyatchilik xulqining kelib chiqishida asosiy sabablardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Voyaga yetmagan jinoyatchilar to'g'risidagi ma'lumotlardan ma'lum bo'lishicha, ular o'z faoliyatlari davomida doimo past darajalarni qo'lga kiritib kelishgan. Masalan, maktabda yomon o'qishgan, ishda umumiy tartib va qoidalarni buzishgan, axloqiy talab va me'yorlarga rioya qilishmagan, kattalar va tengqurlari bilan doimiy ravishda nizolar, kelishmovchiliklarga borishgan va boshqalar. Shuningdek, bunday bolalar va o'smirlarda aqliy rivojlanish sustligi va muayyan faoliyatga nisbatan qat'iy qiziqishning yo'qligi holati ham kuzatiladi.

Jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlarning ijtimoiy muhiti sog'lom xulqli bolalar va o'smirlar ijtimoiy muhitidan o'ziga xos tor doiradagi dunyoqarashga egaligi, nizoli vaziyatlar doirasining kengligi, qat'iy hayotiy pozitsiyaning, kelajakka nisbatan ijobiy qarash, maqsad va intilishlarning yo'qligi va shu kabi bir qator jihatlar bilan farqlanadi. Quyida biz ushbu jihatlarni kengroq tahlil qilishga harakat qilamiz.

1. Jinoyatchi bolalar va o'smirlarning xatti-harakatlari oila a'zolari tomonidan qo'llab-quvvatlanish holati. Bunda o'smirning noqonuniy xatti-harakatiga oila a'zolari va yaqinlari tomonidan ijobiy munosabat bildiriladi. Bunday ish qilma, qilayotgan harakating noqonuniy deyish o'rniga, ota-ona va atrofdegilar ularning noqonuniy xatti-harakatlarini ma'qullashadi yoki unga e'tibor berishmaydi. Natijada o'z noqonuniy harakatining ma'qullanishini his etgan o'smir yana boshqa bir noqonuniy harakatga qo'l urishi mumkin

Jinoyatchilik xulqiga ega bo'lmagan bolalar va o'smirlar muhiti esa aksincha bo'lib, unda oila a'zolari, o'rtoqlari, o'smirning noqonuniy harakatini qo'llab quvvatlamaydilar, tanbeh va tushuntirishlar beradilar. Bunday holatlarda o'smir xulqida ijobiy xislatlar yuzaga keladi.

2. Sog'lom xulqli bolalar va o'smirlarga qaraganda jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlarga ijtimoiy muhitdagi salbiy ta'sirlarning bir joyga to'plangan holda (konsentratsiyalashgan) ta'sir etishi holati. Ya'ni, jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan o'smirga ijtimoiy muhitdagi salbiy ta'sirlar to'plangan va har taraflama holda ta'sir qiladi. Boshqacha qilib aytganda, o'smirning noqonuniy, noaxloqiy muhit hukm surayotgan muhitga tushib qolishi, unga har tomonlama ya'ni, ham ma'naviy, ham ruhiy, ham jismoniy, ham ko'rgazmali tarzda ta'sir o'tkazadi. Bu o'smirda jinoyatchilik xulqining kelib chiqishi uchun qulay ijtimoiy muhit va shart-sharoit bo'lib xizmat qilishi mumkin. Natijada o'smirda nosog'lom xulq - atvor paydo bo'ladi.

Sog'lom xulqli bolalar va o'smirlarda har taraflama salbiy ta'sir etish muhitining mavjud bo'lmashligi ularda g'ayriqonuniy xulq-atvorning kelib chiqishining oldi olinishi ta'minlaydi.

3. Jinoyatchi bolalar va o'smirlarning sog'lom xulqli bolalar va o'smirlarga qaraganda tez-tez nizoli vaziyatlarga tushib qolish holati. Bunda jinoyatchi o'smir nizoli vaziyatlar muhitiga tez-tez tushib qoladi. Buning sababi birinchidan, u hayot kechirayotgan va faoliyat yuritayotgan ijtimoiy muhitning nosog'lomligiga bog'liq bo'lsa, ikkinchidan, jinoyatchi bolalar va o'smirlar xulq-atvoridagi psixopatologik o'zgarishlar va ularning yosh davri xususiyatlari nizoli vaziyatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Sog'lom xulqli bolalar va o'smirlarda esa ular yashayotgan va faoliyat yuritayotgan ijtimoiy muhitning sog'lomligi nizoli vaziyatlarning oldini oladi va shuning uchun ular nizoli vaziyatlarga kam duch keladilar.

4. Jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlar tomonidan amalga oshirilayotgan noqonuniy xatti-harakatlarga katta yoshdagi kishilar va ota-onalarning e'tiborsizligi holati. Bunda o'z noqonuniy harakatlarining javobsiz qolishi, kattalar tomonidan ma'qullanishini his etgan o'smir nizoli vaziyatlarga barham berishda noqonuniy yo'lni tanlaydi. Chunki u ota-onasidan, atrofdagilardan jazo olmasligini biladi. Bu esa o'smirga yangi-yangi noqonuniy harakatlarni bajarishga imkoniyat eshigini ochib beradi.

Xulosa qili aytganda yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, nosog'lom muhitga tushib qolgan o'smir asta-sekin ushbu muhitning tartib va qoidalariga

bo'ysina boshlaydi. Oqibatda o'smirda ushbu mikromuhitga xos bo'lgan salbiy xislatlar paydo bo'ladi. Bu bolalar va o'smirlarda xulq og'ishining kelib chiqishida ijtimoiy muhit shart-sharoitlarining o'rni, ta'siri katta ekanligini ko'rsatadi.

Kuzatishlarimizga qaraganda, shaxs tipi, uning ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamolligi ijtimoiy turmushda vujudga kelgan turli xil nizoli vaziyatlardan chiqib ketishiga yordam beradi. Ma'naviy-axloqiy jihatdan sust rivojlanganlik va shaxs tipidagi o'ziga xos xususiyatlar (o'zgaruvchan xarakterlilik, qo'zg'aluvchanlik, beqarorlik, hissiyotga beriluvchanlik, tobelik, jur'atsizlik va boshqalar) esa bolalar va o'smirlarda nizoli vaziyatlarda xulq og'ishining kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurasulova Q. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi va uning oldini olish muammolari. // «Qonun himoyasida», 2001, №1. - 23-26 b.
2. Karimova O.A Oila, Farzand va jamiyat: yurist mulohazalari. T.: «O'qituvchi». 1991. - 62 b.
3. Lavkovich V.P. Sotsialno-psixologicheskie aspekty semeynogo vospitaniya // Прикладные проблемы социальной психологии. М., Изд-во Моск. ун-та. 1993.-S. 13.
4. Musurmonova O. Oila manaviyati–Milliy g'urur.-T.:«O'qituvchi»,1999-204 b.
- Normurodov G'. Voyaga yetmagan qonunbuzar o'smirlarni tarbiyalashda oilaning roli. //Pedagogik mahorat 2006, № 1. –B. 34-36.
5. Sog'inov N.A. Sog'lom avlodni shakllantirishning ayrim jihatlari. // «Sog'lom avlod uchun». 2002, - № 8. - B.17-32.
6. Umarov B.M. O'smirlarda jinoyatchilik xulqining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. //«Pedagogik ta'lim». Toshkent, 2001. № 2. - 44-46 b.
7. Umarov B.M. O'zbekistonda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining ijtimoiy-psixologik muammolari. – T., 2008. - 215 b.